

Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları

Doç. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Belli insan grupları tarafından, tabii olanın dışında, keşfedilen, icadedilen, yaratılan herşeyin toplamı, onların kültür sistemini oluşturur. İnsan grupları bu sistem sayesinde toplulaşır; ortak bir hüviyet kazanır ve millet hâline gelir. Topluların ortak hüviyetini, diğer bir ifâdeyle millî vasfını temsil eden bu kültür sisteminin, temel hususiyetlerini kaybetmeksizin gelişebilmesi ve sürekliliğini devam ettirebilmesi, yaratıcı dinamizmini ayakta tutabilmesine bağlıdır. Bir noktayı özellikle vurgulamak istiyorum: Topluların orijinalitelerini muhafaza ederek ebediyen varolabilmesi, kurdukları kültür sisteminin belli bir dönemdeki durumunu olduğu gibi muhafaza etmekle değil, fakat onun bütünlüğünü bozmaksızın, canlılığını muhafaza edecek yeni keşif ve icatlarda bulunmakla mümkün olabilir. Bunu yapabilmenin ilk şartı da, sözkonusu kültür sisteminin tarih içinde oluşma ve gelişme süreçlerinin şuurlu bir biçimde bilinmesidir. Ancak tarihin bu şuurlu bilgisiyedir ki, toplum, kültür sisteminde gerekli düzenlemeleri yaparak, kendisine yeni bir istikbâl inşa edebilir.

Vakıf müessesesinin —özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanında— Türk kültür sistemini teşkil eden unsurlardan birisi olduğu bilinmektedir. Türkiye’de, hemen hemen bin yıllık bir mâziye sahip olan Türk vakfı hakkında bir takım çalışma ve araştırmaların yapıldığı da inkâr edilemez. Vakfın hukukî yönünü izah eden kitaplar yazılmış, bazı vakfiyeler tahlil edilmeksizin veya tahlil edilerek neşredilmiştir. Ayrıca, değişik zaman ve mekanlara veya bazı şahıslara ait vakıfların idarî, sosyal ve ekonomik yönlerini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Ancak, kesin bir ifâdeyle söyleyebiliriz ki, bu çalışmalardan hiçbiri, vakfın, Türk kültür sistemi içindeki, Türk sosyal ve ekonomik yapısının bütünlüğü içindeki yeri, rolü ve ehemmiyetini ölçüye dayalı bir biçimde ortaya koyacak kemmiyet ve key-

fiyette değildir. Kanaatimize göre, vakıf araştırmalarındaki bu eksiklik, iki sebepten kaynaklanmaktadır.

Birinci sebep, şimdiye kadar Osmanlı araştırmacılarının, Osmanlı ekonomik ve sosyal yapısını tayin edici, en önemli faktör olarak tımar sistemini görmeleri ve dikkatlerini vakıf sisteminden daha çok tımar sistemine çevirmiş olmaları;

İkincisi ise, vakıf araştırmacıları tarafından, bu müesseseyi Türk kültür sistemi ve sosyo-ekonomik yapısı içindeki yerine oturarak, rolünü ve ehemmiyetini tesbit edecek araştırma metodları ortaya koyamamış; hattâ böyle bir metod arayışı içine girmemiş olmalarıdır. Bunun içindir ki, Anadolu’da bin yıla yakın bir geçmişe sâhip olan Türk vakıf sistemi hakkındaki bazı soruların cevabını verebilmemiz hâlâ mümkün değildir.

Bu sorulardan bâzılarını şu şekilde sıralayabiliriz :

— Selçuklulardan günümüze kadar, Türkiye’de, vakıf kuranlar kimler olmuştur? Bunların sosyo-profesyonel kategorileri ve bu kategorilerin toplumun bütünlüğü içindeki ve kendi aralarındaki nisbetleri nedir? Hangi düşünce yapısı veya sosyal ve ekonomik şartlar bu insanları vakıf yapmaya sevk etmiştir? Kurulan vakıflar toplumun daha sonraki zihniyetinin oluşmasında veya değişmesinde herhangi bir rol oynamışlar mıdır? Oynamışlarsa bu rol hangi yönde olmuştur? Müsbet mi, menfi mi?

— Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklular’dan günümüze, devletlerin toplam ekonomik güçleri içindeki nisbetleri ne olmuştur? Bu nisbetin asırdan asıra takip ettiği çizgi nedir? Bu oranda değişmeler varsa, bunun sebepleri nelerdir? Vakfın bu ekonomik gücünü oluşturan gelirlerin muhtelif devirlerdeki kaynakları nelerdir? Bu kaynaklar nasıl işletilmiştir?

İşletme usullerinde değişimler olmuş mudur? Olmuşsa, niçin?

— Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklulardan günümüze, toplum içindeki dağılımı nasıl olmuştur? Bu ekonomik potansiyel nerelere harcanmıştır? Sözkonusu vakıf gelirlerinin hizmet sektörleri arasındaki dağılım nisbeti nedir? Bu nisbet, zaman içinde değişikliklere uğramış mıdır? Uğramışsa, niçin?

Bu umumî sorular listesini uzatmayı bir tarafa bırakıp, araştırmamızı, vakıf sisteminin belli bir noktası üzerinde, sözgelimi, gelirin dağıldığı hizmet alanlarından biri üzerinde odaklaştırmak istediğimiz zaman, birçok bilinmeyenle daha karşı karşıya gelmekteyiz. Meselâ, sosyal teşkilâtlar bütünlüğü olarak tarif edebileceğimiz, ve kanaatimize göre, Osmanlı kültür sisteminin en önemli temellerinden birini oluşturan Osmanlı külliyelerinin kültür ve bünye unsurlarını, sosyal fonksiyonlarını, toplum üzerindeki tesirlerini derinliğine tahlil etmek için, yüzlerce külliye herbiri hakkında ayrı monografiler yapılması gerekmektedir.

Sergilediğimiz veya onlara benzer soruların cevaplandırılabilmesi ve bilinmeyenlerin çözüme kavuşturulabilmesi, vakıfla ilgili kaynakların tamamının sorguya çekilmesi, tahlil edilmesi ve elde edilen verilerin kültür bütünlüğü içinde yorumlanmasına bağlıdır. Kaynaklar arasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 26 bin vakfiye ve ilgili diğer vesikalar en önemli koleksiyonu oluşturmaktadır. Ayrıca, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yüzlerce vakfiye ve vakıf muhasebe kayıtları bulunmaktadır. Diğer taraftan, Türk sosyal ve ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarını oluşturan Tapu Tahrir Defterleri ile muhtelif müzelerde muhafaza edilen Şer'îye Sicilleri, bize vakıfla ilgili çok zengin bilgiler sunmaktadır. Bu kaynaklara, kütüphanelerdeki vakıfla ilgili literatürü ve günümüze kadar ulaşabilen vakıf âbide ve eserlerin kendilerini de ilave etmemiz icap eder. Halkın elinde bulunan belgeler de bu saydıklarımızın dışındadır.

Vakıfla ilgili bu dokümantasyon, kütüphane, arşiv ve saha çalışmalarıyla ayrıntılı bir biçimde tesbit edilip toplanabilir. Sonra bunların tasnif ve endekslerinin yapılması gerekir. Tesbit, toplama, tasnif ve endeks çalışmalarının tamamlanmasından sonra, vakıf müessesesinin Türk kültür sistemi içindeki yeri, rolü ve ehemmiyetinin belirlenmesi için bu vesikaların tamamının sistemli ve metodik tahliline sıra gelecektir. Ne varki, böylesine zengin bir malzemenin tamamını istenilen biçimde tahlil etmek, geniş bir kadro, mâlî imkân ve uzun bir zaman gerektirecektir. Halbuki, bugün kadro ve malî imkânlarımız sınırlıdır; bekleyecek zamanımız da yoktur. Öyleyse, Türk vakıf sisteminin tarihî zaman içinde ölçüye dayalı şuurlu bilgisini nasıl elde edeceğiz?

Öyle sanıyorum ki, bu soruya en iyi cevabı sondaj metodu verecektir. Aslında, kamuoyu yoklamalarında kullanılan, PİAR'ın uygulamalarıyla da Türk toplumunun âşinâ olduğu ve bugün Batı'da tarih araştırmalarına da giren sondaj metodunun teknik ve teorik izahı üzerinde durmayacağım. Ancak bu metodun vakıf incelemelerine nasıl uygulanabileceğinin kaba bir çerçevesini çizmeye çalışacağım.

Vakıf meselesine, sondaj metoduyla üç tarzda yaklaşılabileceğini düşünüyorum :

I. **Kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı** : Buna göre, Türkiye tarihi Selçuklular'dan günümüze sekiz döneme ayrılacaktır. Bu dönemleri şu şekilde sıralamamız mümkündür :

1. Selçuklu dönemi
2. Beylikler dönemi
3. Osmanlı kuruluş dönemi (1299-1500)
4. Klâsik Osmanlı dönemi (1500-1585)
5. XVII. asır (1585-1699)
6. XVIII. asır (1699-1839)
7. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1920)
8. Cumhuriyet dönemi. (1920 - ...)

Bu dönemlerden herbirine âit vakfiyelerden, dönemin tamamını ve bütün Türkiye coğrafyasını temsil edecek şekilde, belli bir sistem dâhilinde, 300-500 vakfiye seçilecektir. Bu vakfiyelerdeki veriler teker teker sayılacak ,ve kemmi tahlillere tabi tutularak nisbetleri hesaplanacaktır. Bu iş için mümkün olursa bilgi-işlem makinaları kullanılacaktır. Böylece elde edilen veriler, ekonomik-sosyal yapının ve kültür sisteminin bütünlüğü içinde yorumlanacaktır. Benim, 330 vakfiyeden hareketle, XVIII. asır Türk vakıfları hakkında yapmış olduğum inceleme, diğer dönemler için yapılacaklara örnek olabilir.

II. **Coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı** : Bu yaklaşım tarzında sondaj coğrafyaya uygulanacaktır. Türkiye'nin her tarafını temsil kabiliyeti olan değişik hususiyetlere sahip on vilâyet seçilecektir. Meselâ bunlar, Edirne, Bursa, Ordu, Rize, İzmir, Ankara, Sivas, Antalya, Hatay ve Van olabilir. Bu vilâyetlerden herbirinde, Türklerin bölgeye gelip yerleşmelerinden günümüze kadar geçen zaman içinde kurmuş oldukları vakıflar ve bunlara ait vesikalar, arşiv, kütüphaneye ve saha araştırmalarıyla tesbit edilecek; sonra da bunların tarihî süreç ve kültür bütünlüğü içinde tahlilleri denenecektir. Bu şekilde bölge vakıfları üzerinde yapılacak incelemeler, ilgi çekici neticeler ortaya çıkaracağına benzemektedir. Meselâ, Ordu ili vakıfları hakkında yapmakta olduğum bir incelemenin henüz ön çalışmalarına göre, bu ilde 1313-1921 yılları arasında 512 vakıf kurulmuştur. Bu vakıflardan 138 tanesinin vakfiyesine de sahip bulunmaktayız. En eski vakfiye 1313 tarihlidir. Ordu'da daha XIV. asır başından itibaren kurulmaya başlanan bu vakıflardan birçoğu, XIX. asır sonu veya XX. asır başına kadar varlıklarını korumuşlardır. Bölgedeki 512 vakfın kronolojik açıdan

ve konu bakımından tasnifi yapıldığı zaman, XIV. - XVI. asırlara ait olanlar arasında bugün bazı Avrupa ülkelerinde mevcut kültür merkezlerine benzetebileceğimiz tekke ve zaviye vakıfları ağırlık noktasını teşkil ettiği hâlde, 1700'lerden itibaren kurulanlar arasında cami vakıflarının sayısının son derece artmış olduğu gözükmektedir. Böyle bir değişme, bölgede tekke kültüründen cami kültürüne geçişin göstergesi olarak değerlendirilebilir mi? Bu ve buna benzer bir çok sorunun cevabı, bölge vakıflarıyla ilgili bütün kaynakların bölgenin tarihi ve sosyolojik bütünüğü içinde yapılacak tahlilleri ve yorumları sonunda verilebilecektir.

Bu şekilde an bölge üzerinde yapılacak araştırmalar Türkiye genelindeki vakıflar hakkında da bir fikir sahibi olmamıza yarayacaktır. Hattâ bize bu genel tabloyu çizecek imkanlar sağlayacaktır.

III. Üçüncü yaklaşım tarzı ise, vakıfla ilgili belli konular, meselâ daha önce Osmanlı kültürünün temel kaynaklarından biri olarak nişlelediğimiz külliyelerden bazıları üzerinde derinliğine ve bütüncü tahliller yapmak olmalıdır. Çünkü bu külliyelerin hepsi de vakıf olarak kurulmuş ve vakıf gelirleriyle varlıklarını idame ettirmişlerdir. Bunlar üzerinde ya-

pılacak araştırmalar, vakfın Türk kültür sistemi içindeki gerçek fonksiyonunu da ortaya koyacaktır. Özellikle, aynı kişinin aşağı yukarı aynı dönemde değişik coğrafi bölgelerde kurmuş oldukları külliyeler, meselâ II. Bâyezid'in Amasya, Edirne ve İstanbul'daki; Kanûnî'nin Rodos, Şam ve İstanbul'daki külli-yeleri hakkında, müessese-toplum etkileşimi perspektifi içinde yapılacak mukayeseli incelemeler, araştırmacıları ilgi çekici neticelere götürecektir.

Sekiz dönem, on bölge ve muhtelif külliyeler üzerinde sondaj ve istatistik metodlarıyla yapılacak araştırmalardan herbirini bir uzman kişi 3-4 sene de gerçekleştirebilir. Aynı prensipler dâhilinde çalışacak olan bu uzmanların, kısa denilebilecek bir zamanda ortaya koyacakları bu eserlerden hareketle de, Türk vakıflarının Selçuklular'dan günümüze kadar kültür sistemi ve sosyo-ekonomik bünyenin bütünlüğü içindeki yeri, rolü ve ehemmiyetinin genel bir tablosu çizilebilecektir.

Netice itibarıyla, realiteye uygun ve istatistikî verilere dayanan bu ölçülü tablo sayesinde, toplumumuz, bilgisizlikten dolayı üzerine çullanan mazi-nin yükünden kurtulacak ve istikbâlinin inşası için sağlam bir zemin kazanmış olacaktır.